

Gráfik Imre

Népi építészeti hagyományunk „fenntartható elemei”-ről*

Mindenekelőtt szükségesnek tartom a cím magyarázatát, illetve pontosítását, néhány kiegészítő, magyarázó megjegyzés előrebocsátásával.

Az első, magának a népi építészet kifejezésnek az értelmezése. Eltekintenek a történeti, filológiai, szemiológiai okfejtések – különösen a nép fogalmának kétségkívül lehetséges – bonyodalmaitól, ugyanis a klasszikus néprajztudomány, a tárgyi néprajz, az etnográfia művelői számára meglehetősen egyértelmű a két köznyelvi szóval jelölt tárgykör tartalma, jelentése (vö. a *népművészet* fogalmának értelmezésével: GRÁFIK 2005, 487–492.).

Az azonban nem hallgatható el, hogy a *népi* jelző mellett, korábban az *archaikus*, majd a *paraszti*, *falusi*, kiegészülve a *mezővárosi*, illetve *vidéki*, újabban a *köznépi* jelzős összetétellel (is) találkozunk. A különböző jelzős szerkezetekben a jelentéstartalom alapvetően nem változik, bizonyos hangsúlyeltolódás azonban kétségtelenül megfigyelhető.

Ami az építészet kifejezést illeti, ennek használatában, illetve szaknyelvi, szakirodalmi elterjedésében valószínűsíthetően az általános köznyelv és föltehetően az építészszakma hatása érvényesül.

A hazai néprajzi érdeklődés korai időszakából (a XIX. század végén, a millenniumi falu tervezése, megvalósítása kapcsán) például az alábbi fogalomhasználat változatai figyelhetők meg (kiemelés tőlem – Gr. I.):

- 1/ „...magyar lakosságának építkezési modorát...” (JANKÓ 1989, 30.)
- 2/ „...a székelyek építési modorát...” (JANKÓ 1989, 35.)
- 3/ „...román lakosságának építkezési modorát...” (JANKÓ 1989, 59.)
- 4/ „...a palócok építkezési modorát...” (JANKÓ 1989, 69.)
- 5/ „...a tótok építkezési modorát...” (JANKÓ 1989, 80.)
- 6/ „...a tiszavidéki lakosok építkezési modorát ...” (JANKÓ 1989, 90.)
- 7/ „...a szászok építkezési modorát...” (JANKÓ 1989, 95.)
- 8/ „...szerb és német lakosságának építkezési modorát...” (JANKÓ 1989, 105.)
- 9/ „...a vendek építkezési modorát...” (JANKÓ 1989, 123.)
- 10/ „...a göcsejiek építkezési modorát...” (JANKÓ 1989, 133.)

A fentiekből jól látható, hogy Jankó János kéziratos feljegyzéseiben többnyire, sőt, szinte kizárólag az *építkezés* kifejezést használta. A millenniumi falu ugyan megvalósult, de sajnos lebontásra került. A megőrizhető, tárolható anyag a Néprajzi Múzeum jogelődjéhez került, igaz ebben az építkezés tárgyi anyaga meglehetősen szerény arányt képviselt.

* A tanulmány konferenciákon, szakmai konzultáción elhangzott előadások alapján készült. Előközlés ez a szerzőnek az esztendő végén a ROMANIKA Kiadónál megjelenő gyűjteményes kötetéből.

Amiként azonban az önálló intézményként létrejött Néprajzi Múzeum évtizedeken át, lényegében napjainkig nem jutott el végleges elhelyezéséig, úgy a szabadtéri néprajzi múzeum sem valósult meg sokáig.

Nem véletlenül fogalmazott Bátky Zsigmond 1906-ban megjelent *Útmutatójában* úgy, hogy; „... az lenne az ideális állapot, ha egész paraszttelkekből, minden benne élővel egyetemben, alakíthatnánk néprajzi múzeumot a szabad ég alatt, a mint ezt némely kiállításon ma már több-kevesebb hűséggel és részletességgel látni lehet, vagy a mint ezt a svédek Stockholmban (újabban a norvégek és a dánok is) egy gyönyörű parkban megvalósították: de erről nekünk még alkalmasint hosszú ideig le kell mondanunk s helyette interieurökkel és modellumokkal megelégednünk, a házakhoz tartozó tájat, a környezetet pedig csak képekben és mapákban mutathatjuk be. Ennyit azonban meg kell tennünk.” (BÁTKY 1992, 18.)

Bátky továbbfejlesztette a népi építkezés kutatását. A két világháború között *A Magyarság Néprajza I.* kötete, *A Magyarság Tárgyi Néprajza* önálló fejezetben tárgyalja tárgykörünket, mégpedig ugyancsak Bátky Zsigmond tollából, aki az *Építkezés* főcímet használta. A tartalomjegyzékben summázottan – többek között – a következőket olvashatjuk: „Az épületek alakulásának vizsgálata egészen a néprajz hivatása.” (BÁTKY é. n. I. 6.)

1940-ben még Vargha László is *népi építkezésről* értekezik (lásd: VARGHA 1940), s csak később jelenik meg, majd állandósul a *népi építészet* fogalom használata előadásáiban, illetve írásaiban (lásd: VARGHA 1980).

A második világháború után a hazai néprajzkutatás részben összegező, részben feladatkielölő kiadványában, a *Magyar Népkutatás Kézikönyve* sorozatban Vajkai Aurél foglalta össze az eredményeket és jelölt ki további fontos teendőket. Az általa írott füzet címében is a *népi építkezés* kifejezés szerepel (VAJKAI 1948). Egyik megállapítását érdemes felidézünk: „A ház, ép mert a paraszti élet számtalan mozzanatával áll szoros kapcsolatban, különböző módszerekkel közelíthető meg; de már magának a kutatásnak is eltérőek lehetnek végső céljai (eredetmegállapítás; a népi építkezési elemek felhasználása a korszerű lakóház tervezésében stb.).” (VAJKAI 1948, 11.; vö. TÓTH 1937)

Az 1970-es évek második felében a téma-, illetve tárgykör újabb áttekintő összefoglalása (mely különválasztotta az úgynevezett *településkutatást* Bárh János áttekintésében, lásd BÁRTH 1976–1978) ugyancsak *Népi építkezésünk* kutatása cím alatt jelent meg (FILEP 1976–78).

A *Népművészet Évszázadai* kiállításorozat III. tagjaként 1972-ben egy reprezentatív kiállítás címében (és természetesen a kiállításhoz kapcsolódó vezetőben is) a rendezők ugyancsak a *népi építkezés* kifejezést használták (lásd: FLÓRIÁN–GRÁFIK–KOVÁCS–HORVÁTH 1972).

1979-ben jelent meg egy néprajzkutató és egy műemlékvédelmi építész közösen írott kézikönyve, pontosabban egy úgynevezett *Vezérfonal népi építészetünk kutatásához*, amelyet gyakorlatilag ma is az oktatás, illetve a felmérés és dokumentálás segédkönyvének tekinthetünk (BARABÁS–GILYÉN 1979). Megjegyzem, hogy Barabás Jenő korábban maga is a *népi építkezés* kifejezést használta (lásd: BARABÁS 1954).

1982-ben egy, a Móra Könyvkiadó által igényesen szerkesztett sorozatban Bárh János néprajzkutató kötete jelent meg *Magyar népi építészet* címmel (BÁRTH 1982).

1987-ben a Barabás–Gilyén szerzőpáros megjelentette áttekintő monográfiáját, mely – ekkor már természetesen – a *Magyar népi építészet* címmel jelent meg (BARABÁS–GILYÉN 1987; 2004).

Legújabb néprajzi szintézisünk, a *Magyar Néprajz IV. Anyagi kultúra 3. Életmód* című kötete a témakörnek az *Építészet* fejezetcímet adja, és azon belül következetesen a *népi építészet* kifejezés használatában (BALASSA 1997, 89–325.).

A két kifejezés váltakozó használatának, illetve a tartalmi-fogalmi átjárhatóságnak példája az is, hogy a szentendrei Szabadtéri Néprajzi Múzeum keretein belül formálódott szakszójegyzék a *magyar népi építészet* cím alatt készült (vö. BALASSA M. 1984), összeállítója azonban később többször, s inkább a (magyar) *népi építkezés* kifejezést használja, például abban a tanulmánykötetben is, melynek főcíme: *A Dél-Dunántúl népi építésze* (lásd: BALASSA M. 1991).

A második, hogy értelmezésünk szerint mi nem (csak és kizárólagosan, s a szűkítő) *magyar* népi építészeti hagyományról beszélünk, mégpedig több okból eredően is.

Egyfelől a Kárpát-medence földrajzi-táji adottságai, az etnikai és néprajzi csoportok egymás mellett és együttélése, a társadalmi-gazdasági folyamatok, a kulturális áthatások következtében egyes elemeiben más-más eredetű, összetett, komplex építészeti hagyománnyal rendelkezünk.

Másfelől viszont e hagyomány részben az építkezési gyakorlat, részben a közösségi ízlés normáinak együttes hatása eredményeként a lokális, a kis- és nagytáji differenciálódás jegyeit mutatja fel, igaz, ez nem minden esetben, s főként nem minden elemében magyar, illetve nem föltétlenül etnikus jellegű, de lehet az, mégpedig akár identitást kifejező is.

Harmadsorban, a már rendelkezésünkre álló gazdag (bár nem kellően földolgozott és talán nem is elég széles körben ismert) történeti, néprajzi, építészeti források, archívumok, adatbázisok segítségével célszerű áttekinteni ismereteinket a jövőbeni lehetséges alkalmazás, illetve a hasznosíthatóság szempontjából.

Ez utóbbi azonban már fölveti a megvalósíthatóság kérdéseit is, s ilyenformán megkerülhetetlen a technikai-technológiai lehetőségek, a pénzügyi-közgazdasági környezet, a társadalomirányítás politikai-közéleti törekvéseinek összehangolása.

Miközben új keretek között és új célok érdekében kívánjuk a szakmai és a közéleti érdeklődés figyelmét ismételten és nyomatékkal ráirányítani a Kárpát-medence népi építészetére, s benne a magyar népi építkezés örökségére, nem feledkezhetünk meg arról, hogy, ha nem is elegendő mértékben és módon, illetve jól és minden érdeklődő számára elérhetően és hasznosíthatóan, de sok-sok adat, ismeret, információ, dokumentum áll rendelkezésünkre.

Mindezen megfontolások előrebocsátása után lássuk tehát a Kárpát-medence (magyar) népi építkezési/építészeti örökségének azon tartalmi és formai összetevőit, amelyek egyrészt meghatározóak, másrészt pedig alkalmasak lehetnek egy „fenntartható hagyomány” elemeiként hazánk karakteres építészeti arculatának alakításában.

Kiindulópontunk, némiképp rendhagyó módon, az építészetnek egyfajta általános, jeleméleti aspektusból való megközelítése. Bármely építészeti stílus konstrukciós alapelveiben, különösen pedig abban, hogy ezek az alapelvek miként érvényesülnek a tér három dimenziójának a megszerkesztésében, nyíltan

vagy rejtett formában szemiotikai szándékok jutnak kifejezésre. Minden építmény egyidejűleg menedéket is nyújt, s az üzenetek egy fajtája is (JAKOBSON 1972, 103.).

Más megközelítésben: az építészet is az emberi kommunikáció egy sajátos formája, melynek két lényegi funkciója van: egyrészt gyakorlati (lakás, gazdálkodás, tárolás), másrészt, mintegy az előzőekre „ráépülve”, úgynevezett (vizualitáson alapuló) művészi-esztétikai, amely egyszersmind jelfunkció is. Kétségtelen, hogy a gyakorlati funkció nagyjából meghatározza az épület méretét, elhelyezkedését, tömegét, de azokon a jelfunkció bizonyos mértékben változtatható (vö. VOIGT 1977, 172–173.; illetve VOIGT 2008, 47.).

Az építészet etnográfiai, kulturális antropológiai leírásai és rendszerezései (a már hivatkozott magyar összegzéseken túl, például lásd: BRUNSKILL 1982; EGENTER 1992), egyrészt igen gazdag anyagot dokumentáltak és széles körű ismereteket tártak fel, másrészt fölvetették a lehetséges újraértelmezés kérdését is. Ez utóbbiak körében helyezhetők el az építészet jeltudományi megközelítésének, szemiotikai interpretálásának törekvései (BALAT-DELEDALLE-RHODES 1992; ECO 1976; HAJNÓCZI 1978; HAJNÓCZI 1981; KRAMPEN 1975; PELLEGRINO 1998).

Másképpen úgy is fogalmazhatunk, hogy az egyes épületek (lakóházak és gazdasági építmények), épületegyüttesek, utca- és településképek vizuálisan kódolják az objektumokban élő/lakó egyénekre és családközösségekre vonatkozó sokrétű információkat.

Megjegyezzük, hogy erre az összefüggésre korábban és más megfogalmazásban már Hajnal István történész fölhívta a figyelmet, amikor így írt: „a település a legtisztább formaképződés, ahol a társadalom minden folyamata valamiképpen lerakódik” (idézi TAMÁSKA 2006).

Hagyományos falusias ház

Felújított falusi ház

Új építésű, úgynevezett kockaház/sátortetős ház

Az építészeti alkotások ilyen értelmezésű megközelítése szerint az épületek utcafronti megjelenése, az utca- és településkép építészeti megfogalmazása: az úgynevezett *forma-architektúra* (vö. Hajnal István fentebb idézett *formaképződés* fogalmával) számtalan építészeti jelként funkcionáló építészeti elemet, megoldást foglal magában.

E szemlélet jegyében föltehető, illetve bizonyítható, hogy egy adott objektumnak:

- a telken, illetve portán való elhelyezkedése,
- az épületek térbeli elrendezése, funkcionális tagolása,
- az alaprajzi elrendezés, a helyiségek kiosztása,
- az épület kiterjedése, mérete, kubatúrája,
- a felhasznált anyagok mennyisége és minősége,
- a falazati és tetőszerkezeti megoldások,
- a homlokzati síkok, oromfalak kialakítása,
- a falfelületek dekorálása, ornamentális kiképzése,
- a tüzelő- és füstelvezető rendszerek megválasztása,
- a nyílászáró szerkezetek elhelyezése, beépítése,
- a díszítő elemek, tárgyak felhasználása,
- ...

- folytathatnánk, illetve részletezhetnénk tovább, mind-mind külön sajátos információkat hordoznak, közvetítenek. Részben az építkezési gyakorlat, az építészeti forma és stílus, részben pedig az épített társadalmi-gazdasági helyzete, kulturális orientációja tekintetében.

Előttünk állnak tehát bizonyos alaki-formai és szerkezeti megoldásokat tárgyasult valóságukban megjelenítő, s esztétikailag is értékelhető épületek, épületsorok, melyek – bizonyos korlátok között – önmagukban is, de különösen változataikban és kombinációikban megfeleltethetők történeti, társadalmi, gazdasági, kulturális és szociális tartalmaknak.

A fentiekre nézve az 1980-as években vizsgálat tárgyává tettük egy konkrét alföldi település (egykor mezőváros, ma falu) épületállományát (lásd összefoglalóan: GRÁFIK 2001), s megállapíthattuk, hogy bizonyos elnagyoltsággal három fő építési periódust, illetve ezekhez kapcsolódóan három főbb építmeny típust különböztethettünk meg:

I. Első építési periódus – archaikus, régies állomány – 40%

Jellemzően primer építőanyag: vesszőfonat-, fa-, föld-falazat; növényi, illetve fátetőzet (szalma, nád, deszka, faszindely); kis méretű és többségében aszimmetrikus kiosztású nyílászárók; úgynevezett füstös vagy szabadkéményes konyha; kerítetlen vagy többnyire föld-, vesszőfonat-, illetve deszkakerítésű telek. Egymenetes, 3-4 helyiséges lakóház. Fehérre meszelt falsíkok, esetenként sötét lábazzal.

II. Második építési periódus – tradicionális, hagyományos állomány – 32%

Meghatározóan égetett téglá épületfalazat; utcafronton oromfallal zárt nyeregű; cserépszindely héjazat; nagyobb méretű és jobbára szimmetrikusan tagolt nyílászárók; kaminos, illetve félig zárt füstelvezetés; téglából (esetenként földből) rakott, illetve téglaoszlopokkal tagolt, lécezett (ritkábban kovácsoltvas keretbe foglalt) dróthálós kerítésű porta. Egymenetes (néhány L, illetve U ala-

I. építési periódus

Ia. építési periódus

kú alaprajzú), 4 vagy több helyiséges lakóház. A falsíkok színezése már nem kizárólagosan fehér.

III. Harmadik építési periódus – a közelmúlt modern (!) állománya – 28%

Döntően az úgynevezett „kockaház”, illetve ennek a típusútervnek a hatása alatt átalakított, pontosabban átépített (korábbi jellegét vesztett) házak. Építési (falazat, földem, tetőfedés) anyagaikban és nyílászáróik változataiban a korabeli TŰZÉP telepek szinte minden kínálata fellelhető. Zárt kéményű füstelvezetés. A helyiségek kiosztásában állandó egységként megjelenik a (nem minden esetben funkcionálisan berendezett) fürdőszoba. A falsíkok színezésében új jelenség az úgynevezett „kóporos” vakolat. A kerítés elemei között gyakori a betonoszlop, illetve betonlap.

II. építési periódus

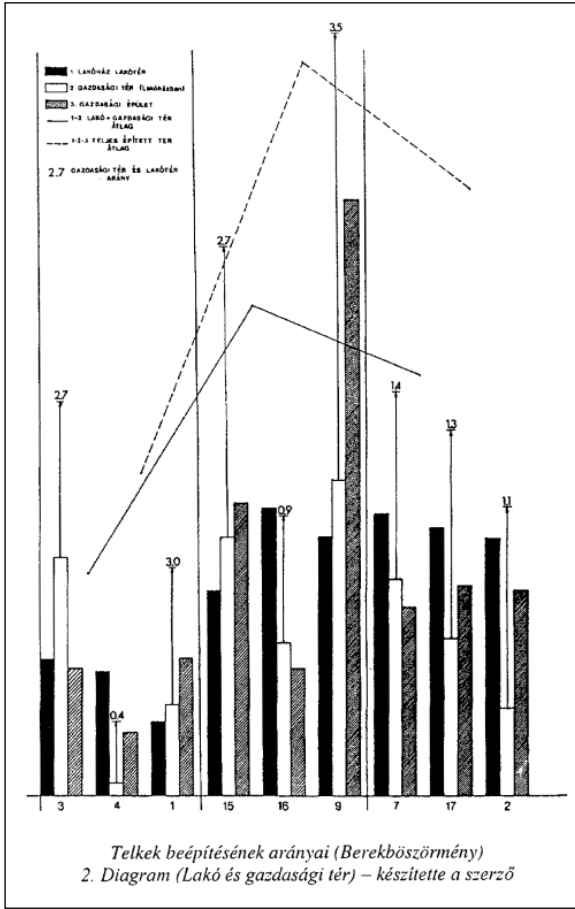

III. építési periódus

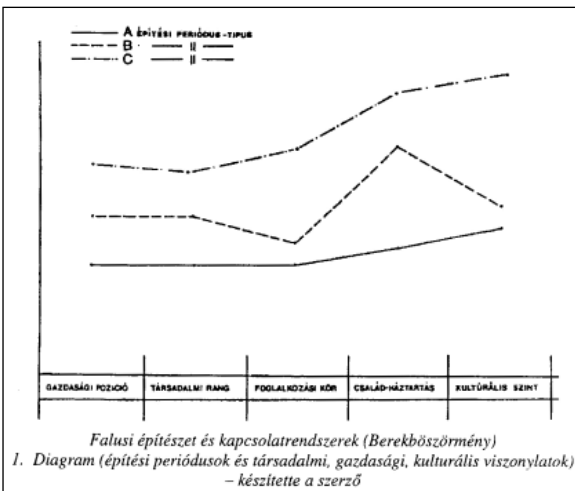
Kutatásaink a népi építkezés, a falusi-mezővárosi építészeti gyakorlat körében azt látszanak igazolni, hogy a települések építészeti arculata – optimális körülmények között – több-kevesebb következetességgel mintegy leképezi az ott élők különböző viszonyait.

Előttünk állnak tehát bizonyos alaki-formai és szerkezeti megoldásokat tárgyiasult valóságukban megjelenítő, s esztétikailag is értékelhető épületek, épületsorok, melyek – bizonyos korlátok között – önmagukban is, de különösen változataikban és kombinációikban megfeleltethetők történeti, társadalmi, gazdasági, kulturális és szociális tartalmaknak.

Mindent egybevetve, úgy ítéljük meg, hogy kulturális örökségünk részeként a hagyományos népi építkezés emlékényaga több módon is megőrizhető, illetve továbbörökíthető, azaz a népi építészet értékeinek – bizonyos mértékű – fenntarthatósága több síkon is megvalósítható (vö. TAMÁSKA 2006).

Telekbeépítési arányok

Falusi építészet és összefüggések

Az egyik lehetőség a múzeumi, tájház jellegű működtetés, különböző (állami, központi és/vagy önkormányzati) támogatással, közfeladatok ellátásával (lásd: BALASSA M. 2004; BE-RECZKI 2009; vö. SIMÁNYI 2013; valamint a magyarországi nemzetiségi vonatkozású törekvésekkel, GRÁFIK 1991). Megjegyezzük, hogy e téren különös figyelmet érdemel a Romanika Kiadó áldozatos és eredményes publikációs tevékenysége (egyik legutóbbi kiadványaként lásd: SIMÁNYI 2016).

A másik megoldás a magántulajdonban lévő népi építészeti értékkel bíró épületek műemlékvédelmi – erkölcsi és anyagi – támogatással való megmentése, fenntartása. E tekintetben sajnos, annak ellenére, hogy Magyarországon a népi építészet emlékeinek intézményes védelmére – megelőzve a Velenicei Kartát (lásd: VELENCEI KARTA 2004) – a második világháború után, 1949-ben törvényerejű rendelet született, továbbá, hogy a BME Építészmérnöki Karán létezik a *műemlékvédelmi szakmérnöki szak*, napjainkban nem állunk olyan jól, mint a korábbi évtizedekben (lásd: FEKETE 2005).

A fentiek mellett, illetve azokkal egyidejűleg azonban léteztek, s ma is vannak kifejezetten új házépítési, településfejlesztési programok is. A több mint százéves múlt-ra visszatekintő mintaházak,

mintatervek történetéből (lásd: PERÉNYI 2016) csak két nagyobb törekvést említünk meg.

Az egyik az úgynevezett ONCSA házak példája: az Országos Népi és Család-
védelmi Alap, valamint a Belügyminisztérium által koordinált program, amely-
nek során 1940–1944 között mintegy 12 000 családi ház épült országszerte.

Másik példánk a közelmúltból: azok az organikus építészeti formajegyeket
magukon viselő, lényegében egyforma, de homlokzatukban eltérő háztípusok,
amelyeket – vagy amelyekhez hasonlót – a Makovecz Imre névvel fémjelzett
Kós Károly Egyesülés építészei terveztek a 2011-es pusztító árvíz után állami
segítséggel újjáépült Felsőzsolcán, majd a vörösiszap-katasztrófát követő reha-
bilitáció során Devecseren és Kolontáron, valamint Ócsán a szociális lakópark
részére.

Nem térhetünk ki a tények elől, miszerint: a történelmi, társadalmi, gazda-
sági, szociális és kulturális változások következtében föltehetően (minden elő-
nyével és hátrányával) vissza-
vonhatatlanul eltűnt a hagyomá-
nyos falu (és a mezőváros).

Mindezek ellenére a kul-
turális örökség műemléki és
muzeológiai megőrzésének
kötelezettségein túl is vannak
lehetőségek!

Népi építészeti örökségünk
fenntarthatósága érdekében
a tennivaló nagyon összetett.
Az eredményesség érdekében
olyan összehangolt és egyide-
jű törekvéseknek kell érvényt
szerezni, melyek a társada-
lom (közösségek és egyének)
egészségének együttműködését,
valamint az emberi tevékeny-
ségek minden területének
– tudományok, oktatás, gaz-
daság, politika, közélet – köz-
reműködését igénylik.

A talán legfontosabbak – a
teljesség igénye és fontossá-
gi sorrend nélkül (vö. e tárgyú
gondolatainkkal: GRÁFIK
2006; GRÁFIK 2010; GRÁFIK
2014; GRÁFIK 2015) –, csak
mintegy tézisszerűen, az aláb-
biak lehetnek:

1. Az „emberléptékű” vidé-
ki élet feltételeinek kialakítá-

Kolontári házak

Ócsai ház

sa, javítása (az infrastruktúra kiépítése, az ún. centrum és periféria kapcsolatának biztosítása)

2. A környezettudatos táj- és természetvédelem (ökocentrikus életmód, természetközeli életforma)

3. A fenntarthatóság (legalább) regionális, kistérségi törekvései (természetes anyagok felhasználása, bio-termelés, kézművesség)

4. A szülőföld, az otthon hagyománytisztelete mint az egyéni és a közösségi identitás meghatározó eleme (nemzeti öntudat)

5. Az egyén tudatos igénye a természet, az építészet, az otthon évszázados hagyományokra épülő esztétikumára (népművészet, népi iparművészet – választék és választhatóság)

Irodalom

- BALASSA Iván (főszerk.)
1997 *Magyar Néprajz IV. Anyagi kultúra 3. Életmód. Építészet.* Budapest, Akadémiai Kiadó, 89–325.
- BALASSA M. Iván
1984 *A magyar népi építészet szakszavainak jegyzéke*, Kézirat, Szentendre, Szabadtéri Néprajzi Múzeum.
1991 *A magyar népi építkezés terminológiájának vizsgálata*, in: Cseri Miklós (szerk.), *Dél-Dunántúl népi építésze*, 365–378. Szentendre–Pécs, Szabadtéri Néprajzi Múzeum – Janus Pannonius Múzeum, 365–378.
- BALASSA M. Iván (főszerk.)
2004 *Magyarország múzeumai. Múzeumlátogatók kézikönyve* (4. átd. kiad.), Budapest, Vince Kiadó.
- BALAT, Michael – DELEDALLE-RHODES, Janice (ed.)
1992 *Architecture*, in: *Signs of Humanity. Vol. II. Semiotics in Action*, Berlin, Mouton, 903–969.
- BARABÁS Jenő
1954 *Népi építkezés Hódmezővásárhelyen a XVIII. században*, Ethnographia LXV. 466–484.
- BARABÁS Jenő – GILYÉN Nándor
1978 *Magyar népi építészet*, Budapest, Műszaki Kiadó.
1979 *Vezérfonal népi építészetünk kutatásához*, Budapest, Műszaki Kiadó.
- 2004 *Magyar népi építészet*, Budapest, Mezőgazda Kiadó (Második, javított kiadás)
- BÁRTH János
1976–78 *Településkutatásaink eredményei*, in: Tálasi István (szerk.), *Eredmények és feladatok az anyagi kultúra kutatásában*. Budapest, ELTE BTK Tárgyi Néprajzi Tanszék, *Dissertationes Ethnographicae* II. 237–261.
1982 *Magyar népi építészet*, Budapest, Móra Könyvkiadó, Kolibri Könyvek.
- BÁTKY Zsigmond
1906 *Útmutató néprajzi múzeumok szervezésére*, Budapest (Budapest. 1992)
é. n. *Építkezés*, in: Bátky Zsigmond – Györfy István – Viski Károly, *A Magyarság Néprajza I. A Magyarság Tárgyi Néprajza*, Budapest, Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, 124–245.
- BERECZKI Ibolya
2009 *Tájházak Magyarországon. Tájházi akadémia 2009 – Oktatási anyag*. http://www.tajhazszovetseg.hu/sites/default/files/tajhazi_akademia/01_bereczki_ibolya_tajhazak_magyarorszagon.pdf (Letöltés 2017. május 15.)
- BERNIK, Stane (ured/ed.)
1986 *Enodružinska hiša v lesu – One-Family House in Wood*, Ljubljana – Slovenj Gradec.
- BRUNSKILL, Roland William

- 1982 *Illustrated Handbook of Vernacular Architecture*, London–Boston.
- ECO, Umberto
- 1976 *A nyitott mű*, Budapest, Gondolat Kiadó.
- EGENTER, Nold
- 1992 *Architectural Anthropology: Outlines of a constructive human past*, in: *Architectural Anthropology 1*. (Lausanne) 145–171.
- FEKETE Ilona
- 2005 *Műemlékvédelem és örökség Magyarországon: intézménytörténet, perspektívák, vélemények*, Világosság 2005/6., 101–116.
- FILEP Antal
- 1976–78 *Népi építkezésünk kutatása*, in: Tálasi István (szerk.), *Eredmények és feladatok az anyagi kultúra kutatásában*, Budapest, ELTE BTK Tárgyi Néprajzi Tanszék, *Dissertationes Ethnographicae* II., 262–293.
- FLÓRIÁN Mária – GRÁFIK Imre – KOVÁCS Péter – HORVÁTH Ferenc
- 1972 *Népi építkezés. A Népművészet Évszázadai III. – Volksarchitektur. Jahrhunderte der Volkskunst III.* Székesfehérvár, Fejér Megyei Múzeumok Igazgatósága. Az István Király Múzeum Közleményei D. sorozat, No. 67.
- GRÁFIK Imre
- 1991 *Nemzetiségi bázismúzeumok a kisebbségi kultúra megőrzésében*, in: Halász Péter (szerk.), *A Duna menti népek hagyományos műveltsége*, Budapest, 123–128.
- 2001 *Építészeti hagyomány – változó falukép – a falu jövője*, in: *Bihari Múzeum Évkönyve VIII–IX.* (Berettyóújfalú), 61–111.
- 2005 *A népművészet alkotói szabadsága. A szimmetria elvének érvényesüléséről*, in: Bárh Dániel (szerk.), *Ünnepelő. Írások Verebélyi Kincső születésnapjára*, Budapest, ELTE BTK Folklore Tanszék, *Folkloristica* 9., 487–510.
- 2006 *Kézműves hagyomány és tárgykultúra*, *Ethnographia* 117. (4.), 229–250.
- 2010 *Gondolatok a „fenntartható kézművesség” körében*, <http://www.vasimuzeumfaluj.hu/hu/projektbeszamolok> (Letöltés 2017. május 15.)
- 2014 *A régió fogalmáról (különös tekintettel a kulturális régióra, kitérve annak hasznára és kárára)*, in: Keszeg Vilmos, Szász István Szilárd, Zsigmond Júlia (szerk.), *Néprajzi intézmények, kutatások, életpályák*, Kolozsvár, Kriza János Néprajzi Társaság, 2014, 437–456. (Kriza János Néprajzi Társaság Évkönyve, 22.)
- 2015 *Gondolatok egy lehetséges nemzetközi kistérségről*, *Vasi Szemle* (2015) LXIX. (1.), 67–83.
- HAJNÓCZI Gábor
- 1978 *Építészetszemiotikai vizsgálódások*, *Építés- és építészettudomány* 1978/2–3., 251–264.
- 1981 *Szemiotikai perspektívák az építészettelméletben*, in: Gráfik Imre – Voigt Vilmos (szerk.): *Kultúra és szemiotika*, Budapest, Akadémiai Kiadó, 377–380.
- JANKÓ János
- 1989 *A milleneumi falu*, Budapest, Néprajzi Múzeum (Facsimile)
- KRAMPEN, Martin
- 1975 *Az építészet szemiotikája*, in: Horányi Özséb – Szépe György (szerk.), *A jel tudománya*, Budapest, Gondolat Kiadó, 543–551.
- PELLEGRINO, Pierre (ed.)
- 1998 *The man and the city I. Spaces, forms, meanings*, Saint-Petersburg – Architecton
- PERÉNYI Tamás
- 2016 *Mintaházak történeti áttekintése*, <http://epiteszforum.hu/mintahazak-torteneti-attekintese> (Letöltés 2017. május 15.)
- SIMÁNYI Frigyes
- 2013 *Kisalföld. Tájházak, népi épületek, emlékházak*, Budapest, Cser Kiadó.
- 2016 *Baranya megye tájházai, emlékházai, népi épületei*, Budapest, Romanika Kiadó.

TAMÁSKA Máté

2006 *Hajnal István történelemszociológiája és a középkori építészet, Építés–Építészettudomány* 34 (3–4), 387–406.

2011 *A vidéki tér emlékezete – Az építészeti formaképződéstől a kulturális örökség-alkotásig: Nagykarácsony, Sukoró és Tiszafüred esettanulmányával*, Budapest, Martin Opitz Kiadó.

TÓTH János

1937 *Alkalmazhatók-e a dunántúli magyar népi építészet elemei a balatonmenti nyaralók korszerű megtervezésében*, Vasi Szemle (Szombathely), 33–48.

VAJKAI Aurél

1948 *A magyar népi építkezés és lakás kutatása*, in: *A Magyar Népkutatás Kézikönyve*, Budapest, Néptudományi Intézet.

VARGHA László

1940 *A tilalmasi tanyák építkezése. Adatok a nagykunsági népi építkezéshez*, Budapest.

1980 *A népi építészet fogalmköre, a néprajzi jellegű építészeti alkotások meghatározása és értékelése*, Ház és Ember 1. (Szentendre), 153–156.

VELENCEI KARTA

2004 *A Velencei Karta 1964–2004–2044? Műemlékvédelem*, 48, különszám.

VOIGT Vilmos

1977 *Bevezetés a szemiotikába*, Budapest, Gondolat.

2008 *Bevezetés a szemiotikába*, Budapest, Loisir Kiadó (Új, bővített kiadás)

MASZAJ TÖKBENDZSÓS